

CW09/139/2

Nedap N.V.
Oude Winterswijkse
Postbus 6
7140 AA Groenlo H.
Telefoon 05440 711
Telex 44253
Telefax 05440 621
ABN Bank 591632
Postbank 840681

Aan de Staatssecretaris
van Binnenlandse Zaken
Mevr. D.IJ.W. de Graaff-Nauta,
Postbus 20011,
2500 EA 's-Gravenhage.

Groenlo, 6 december 1989.

Onze Ref.: AJW/JB

Geachte Mevrouw de Graaff,

Zoals U bekend zal zijn, wordt door ons bedrijf de elektronische stemmachine geproduceerd, die thans in ongeveer 50 gemeenten in Nederland in gebruik is. Deze machine heeft in 1979 de door de Kieswet vereiste goedkeuring van de Minister van Binnenlandse Zaken verkregen.

Inmiddels is bij ons bedrijf de ontwikkeling van nieuwe technieken voor het stemmen door middel van stemmachines ter hand genomen. In het stadium waarin wij ons nu bevinden zijn daarbij drie hoofdvarianten aan de orde voor de wijze waarop de kiezer daadwerkelijk zijn stem uitbrengt:

- A. Op het stempaneel zijn alle kandidatenlijsten zichtbaar, zoals dat ook op een stembiljet het geval is. De kiezer maakt zijn keuze door met een pen de naam van de kandidaat van zijn keuze aan te raken. De gemaakte keuze wordt zichtbaar in een display.
- B. Op het stempaneel is eerst alleen een lijst met de nummers en aanduidingen van de verschillende partijen zichtbaar. Nadat de kiezer de partij van zijn keuze heeft aangeraakt, worden vervolgens alle kandidaten van deze partij op het stempaneel zichtbaar. De kiezer raakt daarna het vakje van de kandidaat van zijn keuze aan. In een display wordt zichtbaar welke keuze de kiezer gemaakt heeft.
- C. Op het stempaneel zijn geen lijsten van kandidaten zichtbaar. Het paneel bestaat uit een toetsenbord, vergelijkbaar met dat van een druktoetstelefoon. Bij het toetsenbord hangt of staat een overzicht van alle kandidatenlijsten. Aan de namen van de kandidaten zijn nummers toegevoegd. De kiezer kiest door eerst het nummer van de partij in te toetsen en vervolgens het nummer van de kandidaat. De gemaakte keuze wordt zichtbaar in een display.

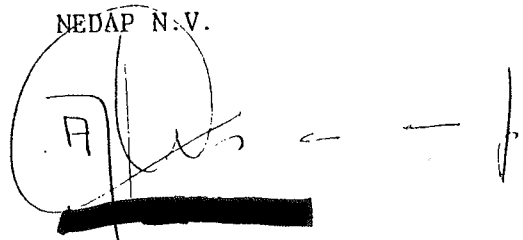
Wij zijn er hierbij van uitgegaan dat elk van deze varianten verenigbaar is met de in artikel J 33 van de Kieswet geformuleerde algemene eisen waaraan door de Minister van Binnenlandse Zaken goed te keuren technieken ten minste moeten voldoen. U zult echter begrijpen dat het voor ons, mede in verband met de aan de ontwikkeling van nieuwe stemmachines verbonden kosten, van veel belang is in een zo vroeg mogelijk stadium te weten of U van oordeel bent dat de boven omschreven technieken in beginsel voor goedkeuring in aanmerking komen. Vandaar dat wij U thans de vraag voorleggen of het U mogelijk is hierover op zo kort mogelijke termijn een uitspraak te doen.

Wij zijn gaarne bereid ten behoeve van de Kiesraa, die tot taak heeft U over de goedkeuring van nieuwe stemtechnieken te adviseren, een demonstratie van de door ons ontwikkelde modellen te verzorgen.

Overigens maken wij van de gelegenheid gebruik om U als voor de uitvoering van de Kieswet verantwoordelijk bewindspersoon uit te nodigen een werkbezoek aan ons bedrijf te brengen. U kunt zich dan ook persoonlijk van de stand van zaken met betrekking tot de verdere ontwikkeling van stemmachines op de hoogte stellen.

Hoogachtend,

NEDAP N.V.

A handwritten signature is written over a circular stamp. The stamp contains the letter 'A' and some illegible text. Below the signature, there is a thick black horizontal bar. To the right of the signature, there are some faint horizontal lines and a vertical line.

129 C2W

KIESRAAD

GEVESTIGD IN HET GEBOUW VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN TE 'S-GRAVENHAGE - TEL. (070) 71 79 11

Schedeldoekshaven 200
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

Nedap B.V.

Postbus 6
7140 AA GROENLO

Uw brief van

Ons kenmerk

's-Gravenhage,

KR90/15/U2

17 december 1990

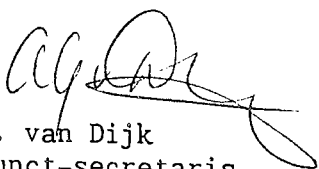
Onderwerp

Stemmachine

Geachte [REDACTED]

Hierbij bevestig ik onze telefonische afspraak dat u op woensdag 9 januari 1991 uw nieuwe stemmachine zult demonstreren aan de Kiesraad. Om ± 10.30 uur zal de demonstratie plaatsvinden in de Frieslandzaal (1e verdieping hoogbouw) van het gebouw van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de Schedeldoekshaven 200 te 's-Gravenhage. U wordt verzocht om uiterlijk 10.00 uur op het ministerie aanwezig te zijn.

Met vriendelijke groet,

A.G. van Dijk
adjunct-secretaris

Ministerie van Binnenlandse Zaken

Ter zake van de in uw brief onder "B" beschreven variant merk ik het volgende op. In deze variant is sprake van een getrapte wijze van stemuitbrenging: de kiezer kiest eerst voor een politieke partij - waarna (slechts) de kandidatenlijst van die partij "in beeld" komt - en vervolgens voor een kandidaat van die partij. Het belangrijkste verschil tussen een dergelijke stemmethode en de tot op heden bekende methoden is, dat de kiezer bij getrapte stemmen een totaal-overzicht over alle kandidatenlijsten ontbeert. Dit totaal-overzicht is er voor de kiezers overigens ook niet in geval van variant "C". Naar mijn oordeel dient hierover niet te lichtvaardig worden gedacht, waarbij ik er onder meer op zou willen wijzen dat een totaal-overzicht kiezers de mogelijkheid biedt op een eenvoudige wijze een gemaakte vergissing te herstellen. Het moge zo zijn dat herstel van vergissingen ook bij hantering van de methode van getrapte stemmen mogelijk zal zijn, doch dit is voor de kiezer minder gemakkelijk zeker op lijstniveau.

Zoals ik u op 12 maart jl. heb medegedeeld valt op niet te lange termijn de instelling te verwachten van een projectgroep, die belast zal worden met de samenstelling van een "logisch ontwerp" voor elektronische stemmachines. In een dergelijk "logisch ontwerp" dienen functionele en technische eisen te worden opgenomen waaraan stemmachines dienen te voldoen. Het komt mij wenselijk voor de vraag naar de aanvaardbaarheid van een getrapte wijze van stemuitbrenging bij gebruik van stemmachines te bezien in het licht van de totstandkoming van voornoemd "logisch ontwerp". In dat verband zullen tal van principiële vragen aangaande (de techniek van) het stemmen met behulp van stemmachines onder ogen moeten worden gezien en de onderhavige vraag behoort daartoe. Ik zal deze vraag dan ook in handen leggen van voornoemde projectgroep. Overigens stel ik mij voor ook de aandacht van de projectgroep te vragen voor de vraag naar de aanvaardbaarheid van variant "A".

De in te stellen projectgroep zal naar alle waarschijnlijkheid bestaan uit vertegenwoordigers van:

- de Kiesraad;
- de gemeentelijke (stemmachine)praktijk;
- de instantie die volgens de Regeling goedkeuring stemmachines stemmachines test (TNO) en
- het Expertise Centrum, adviesbureau voor overheidsinformatisering.

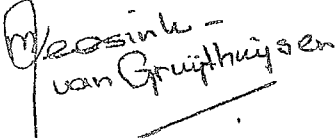
Ik vind het van belang dat de projectgroep tijdens de verschillende stadia van het project contact onderhoudt met de producent(en) van stemmachines.

Tijdens ons gesprek deelde u mij mee dat uw bedrijf inmiddels - zeker voor de korte(re) termijn - heeft gekozen voor het ontwikkelen van een nieuwe stemmachine volgens hoofdvariant "A". U gaf voorts te kennen dat uw streven erop is gericht deze nieuwe stemmachine in 1991 op de markt te brengen. Gegeven het feit dat met de totstandkoming van voorengenoemd "logisch ontwerp" enige tijd zal zijn gemoeid, zal dit betekenen dat de goedkeuring van uw nieuwe stemmachine nog moet plaatsvinden volgens de huidige keuringsprocedure.

Hoogachtend,

DE STAATSSECRETARIS VAN BINNENLANDSE ZAKEN,

Voor eensluidend afschrift,
HET HOOFD ALGEMENE SECRETARIE

M. J. J. Reesink-van Gruijthuijsen

KIESRAAD

GEVESTIGD IN HET GEBOUW VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN TE 'S-GRAVENHAGE - TEL. (070) 71 79 11

Schedeldoekshaven 200
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

Nedap NV
t.a.v. de heer J.B.A. van Wijk
Postbus 6
7140 AA GROENLO

Uw brief van

Ons kenmerk

's-Gravenhage,

KR91/62

29 oktober 1991

Onderwerp

Geachte heer Van Wijk,

In de vergadering van de Kiesraad van 23 oktober jl. zijn uw brieven van 9 en 10 oktober jl. aan de orde geweest. U vraagt of de Raad kan instemmen met enkele verbeteringen van uw stemmachines ES1 en ES2 (de "oude" stemmachines) en ES3 (de "nieuwe" stemmachine).

In het verleden is de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken met aanpassingen van de stemmachine akkoord gegaan, zonder dat zij een verklaring van TNO wenste. Ook de Kiesraad zag toen geen bezwaren tegen een dergelijke gang van zaken. Het betrof toen aanpassingen van het uiterlijk van het stempaneel. Voor zover de aanpassingen die u wilt aanbrengen het uiterlijk betreffen (zoals het aanbrengen van achtergrondverlichting bij de display en de verbetering van de achtergrondverlichting van het kiespaneel) is de Kiesraad van mening dat dezelfde weg bewandeld zou kunnen worden; de aard van de afwijkingen ten opzichte van de goedgekeurde machine rechtvaardigt dat de procedure van de Regeling stemmachines niet gevolgd wordt.

Ten aanzien van de overige aanpassingen kan de Raad onvoldoende beoordelen of deze voldoen aan daaraan, gelet op een goed verloop van de verkiezingen, te stellen eisen. Naar de mening van de Raad zult u zich wat deze aanpassingen betreft toch tot TNO moeten wenden, met het verzoek of TNO ten aanzien van de aangepaste machines een aanvullende verklaring kan afgeven, waaruit blijkt dat tegen de aanpassingen geen bezwaren bestaan.

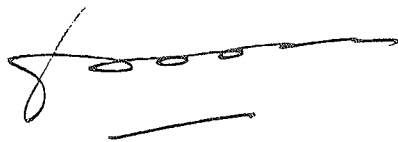
De Raad kan zich voorstellen dat, gelet op het beperkte karakter van de aanpassingen, de aanvullende keuring door TNO betrekkelijk eenvoudig kan verlopen.

Naar wij hopen bent u door het bovenstaande voldoende geïnformeerd.

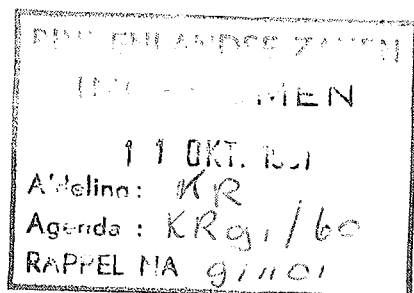
Hoogachtend,

, voorzitter

, secretaris

Ministerie van Binnenlandse Zaken
t.a.v. de Adjunct-secretaris
van de Kiesraad
Mw.mr.drs A.G. van Dijk (BIZ)
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

NEDAP Groenendaal

Groenlo, 9 oktober 1991.

Betreft: Aangepaste software ES1 en ES2 stemmachines.

Geachte Mevrouw van Dijk,

Naar aanleiding van de ervaringen opgedaan bij de diverse verkiezingen is voor de vorige generatie stemmachines een aanpassing van het software pakket ontwikkeld. Zoals wellicht bekend is bevinden zich van deze stemmachines nog circa 1100 bij de gemeenten. De bouwjaren van deze machines lopen uiteen van 1979 tot februari 1990.

De niet aangepaste software kenmerkt zich door een zekere gebruiksonvriendelijkheid. Bij bedieningsfouten door stembureau-personeel zal over het algemeen geen melding volgen of zelfs het doorbranden van de smeltveiligheid tot gevolg hebben.

Als gevolg van deze software is het noodzakelijk dat de gemeente teruggrijpt op de NEDAP service organisatie.

Tijdens de jongste verkiezing van 6 maart 1991 zijn 15 storingen opgetreden waarbij onze monteurs zijn ingezet, waarvan er 12 bleken veroorzaakt door bedieningsfouten. Doordat een aantal storingen vóór de verkiezingen bij het nazien door gemeente-personeel waarbij hetzelfde verschijnsel optrad.

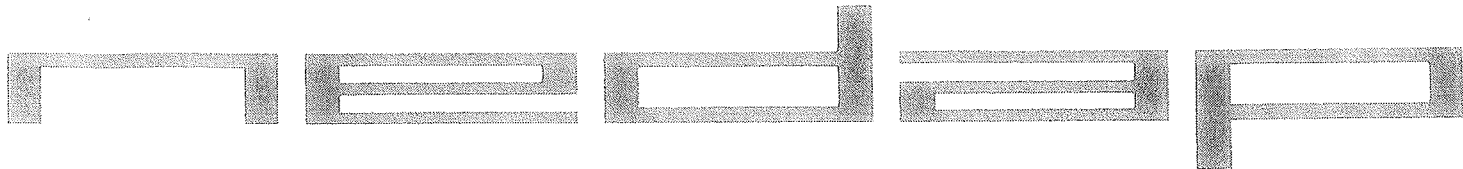
De aangepaste software voorziet in foutmeldingen waardoor de bedrijfszekerheid van de stemmachines aanmerkelijk toeneemt, immers via de foutmelding kan men de foutieve handeling corrigeren.

De foutmeldingen worden opgeroepen door:

- extra checks van de elektronica tijdens het opstarten.
- extra checks en foutafhandeling tijdens het stemmen. (o.a. op de aanwezigheid van een stemgeheugen)

De foutmeldingen bestaan uit foutcodes, zoals bij de ES3.

Uiteraard blijft gehandhaafd dat de zekering wordt opgeblazen indien er een schrijffout in het stemgeheugen ontstaat.

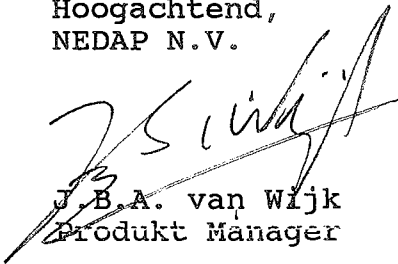

Indien de kiesraad hiertegen geen bezwaar heeft wil NEDAP bij alle gemeentes die dit wensen deze aangepaste software in de stemmachines van de types ES1 en ES2 installeren, zodat de stemmachines van de vorige generatie, waarvan een groot aantal nog jaren in bedrijf zullen zijn, aan de huidige stand der techniek qua bedieningscomfort zijn aangepast. De termijn waarbinnen wij tot deze installatie willen komen dient ons inziens ruim voor de volgende verkiezing te liggen, bij voorkeur in 1991.

Zijn er naar aanleiding van deze brief nog vragen, dan zijn wij uiteraard bereid deze te beantwoorden. Indien wenselijk kunnen wij een demonstratie van de werking van deze aangepaste software geven, bij voorkeur in ons bedrijf in Groenlo gezien het gewicht van 60 kg van de vorige generatie stemmachines.

In afwachting van uw positieve beslissing verblijven wij

Hoogachtend,
NEDAP N.V.

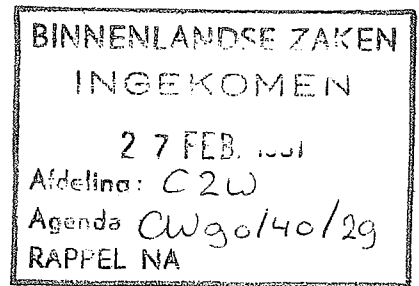
J.B.A. van Wijk
Produkt Manager

KIESRAAD

GEVESTIGD IN HET GEBOUW VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN TE 'S-GRAVENHAGE - TEL. (070) 71 79 11

Schedeldoekshaven 200
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

De Staatssecretaris
van Binnenlandse Zaken
Postbus 20011
2500 EA 's-GRAVENHAGE

Uw brief van

Ons kenmerk

's-Gravenhage,

KR90/15/6

22 februari 1991

Onderwerp

Goedkeuring Samsom-
stemmachine

Hierbij biedt de Kiesraad u aan een overeenkomstig artikel 1 van de Regeling goedkeuring stemmachines (Stcrt. 1989, 210) bij hem ingediend aan u gericht verzoek van de N.V. Nederlandsche Apparatenfabriek "Nedap" d.d. 4 februari 1991 om goedkeuring van de elektronische Nedap-stemmachine van het type ES 3.

De Kiesraad heeft het prototype van de stemmachine onderzocht en is tot het oordeel gekomen dat de stemmachine aan de overeenkomstig de Kieswet en het Kiesbesluit te stellen eisen voldoet. De Raad heeft daarbij kennis genomen van de verklaring van de Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek TNO (hierna te noemen: TNO) d.d. 20 februari 1991, dat het prototype van de stemmachine aan de in de Kieswet en het Kiesbesluit gestelde vereisten voldoet en dat ook overigens niet van technische bezwaren is gebleken. Een afschrift van de verklaring van TNO is bijgevoegd.

De Raad is van oordeel dat aan bedoeld prototype de gevraagde goedkeuring onvoorwaardelijk kan worden verleend.

Namens de Kiesraad,

, voorzitter

, adjunct-secretaris

KIESRAAD

GEVESTIGD IN HET GEBOUW VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN TE 'S-GRAVENHAGE - TEL. (070) 71 79 11

Schedeldoekshaven 200
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

N.V. Nederlandse Apparatenfabriek
"Nedap"

Postbus 6
7140 AA GROENLO

Uw brief van

Ons kenmerk

's-Gravenhage,

KR90/15/6

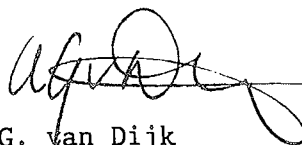
5 februari 1991

Onderwerp

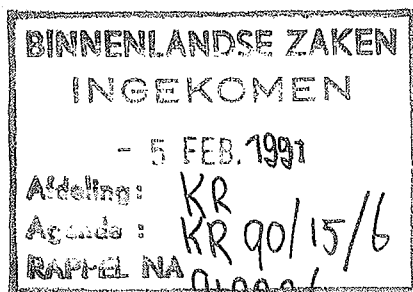
Geachte

Hierbij deel ik u mede dat uw verzoek om goedkeuring van uw stemmachine d.d. 4 februari jl. in goede orde is ontvangen. De Kiesraad zal de Staatssecretaris echter pas over goedkeuring van het prototype adviseren, nadat het advies van TNO over het prototype is ontvangen.

Hoogachtend,

A.G. van Dijk
(adjunct secretaris)

Jur/Dij/1714

Nedap N.V.
Oude Winterswijkseweg 7
Postbus 6
7140 AA Groenlo, Holland
Telefoon 05440 - 71111
Telex 44253
Teletax 05440 - 62745
ABN Bank 59.1632.330
Postbank 840.681

NEDAP

Aan de Minister van Binnenlandse
Zaken
p/a De Kiesraad
Schedeldoekshaven 200
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

Onze ref.: CJR/SH/ES3

Groenlo, 4 februari 1991

Betreft: verzoek om goedkeuring van de elektronische Nedap-stemmachine
type ES3

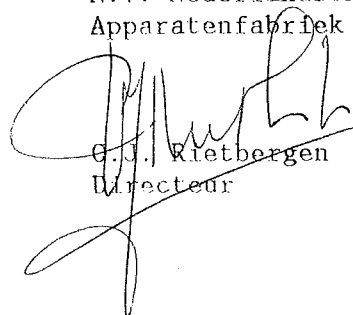
Excellentie,

Hierbij verzoeken wij U, conform artikel 1 van de Regeling goedkeuring
stemmachines (Stcrt 1989,210), Uw goedkeuring te verlenen aan de electro-
nische Nedap-stemmachine van het type ES 3, door Nedap als stemcomputer
aangeduid.

Conform de afspraak zal de Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuur-
wetenschappelijk Onderzoek TNO rechtstreeks aan de Kiesraad een verklaring
overleggen, dat de stemcomputer aan de in de Kieswet en het Kiesbesluit
gestelde eisen voldoet en dat ook overigens niet van technische bezwaren
is gebleken.

In afwachting van Uw beschikking verblijven wij,

hoogachtend,
N.V. Nederlandsche
Apparatenfabriek "Nedap"

G.J. Rietbergen
Directeur

KIESRAAD

GEVESTIGD IN HET GEBOUW VAN HET MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN TE 'S-GRAVENHAGE - TEL. (070) 71 79 11

Schedeldoekshaven 200
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

NEDAP N.V.

Postbus 6
7140 AA GROENLO

Uw brief van

Ons kenmerk

's-Gravenhage,

KR 90/15/U5

15 januari 1991

Onderwerp

Geachte [REDACTED]

De presentatie van uw nieuwe stemmachine aan de Kiesraad op 9 januari jl. geeft de Raad aanleiding tot de volgende opmerkingen.

De Raad is van mening dat de stemmachine in beginsel bruikbaar is voor verkiezingen, ervan uitgaande dat de machine bij TNO niet op bezwaren stuit. Wel vraagt de Raad aandacht voor de display. Naar zijn mening laat de leesbaarheid van de display te wensen over. Wellicht kan deze leesbaarheid vergroot worden bijvoorbeeld door een groter lettertype te kiezen en/of de letters duidelijker te laten oplichten. Voor rolstoelgebruikers zou in verband met de leesbaarheid misschien een rechtopstaand display de voorkeur verdienen boven een liggend display.

De Raad neemt aan dat de aanduidingen bij de knoppen op de produktieversie van de machine volledig en duidelijk zullen zijn. De Raad hecht er belang aan van deze versie folder- of fotomateriaal te ontvangen, vóórdat een verzoek om goedkeuring van de machine als bedoeld in artikel 1 van de Regeling goedkeuring stemmachines bij de Raad wordt ingediend.

Zoals reeds telefonisch met u besproken door de adjunct-secretaris, zou de Raad het op prijs stellen indien een beperkte delegatie uit zijn midden aanwezig zou kunnen zijn bij de door u aangekondigde proefneming met de machine in een bejaardenhuis.

Een afschrift van deze brief is gezonden aan TNO te Delft.

Hoogachtend,
namens de Kiesraad,

 , voorzitter
 , secretaris

Jur/Dij/1636